

„Az ember itt kevés a szeretetre”

Ádventi beszélgetés Jelenits Istvánnal Pilinszky Jánosról

Régóta készülődik bennem ez a beszélgetés. S talán találkozásunk különös kegyelme, hogy pont itt, Vácott, ezen a napfényes kora délelőttön, épp az adventi időben, a harmadik évezred küszöbén szólhatunk egy olyan emberről, élete művéről, aki az emberiségtörténet talán legvéresebb századának kivételes szülöttje, s aki sejtjeiben tudta, hatványán érzékelte magánélete és a történelem botrányköveinek nevezett koncentrációs táborok összefüggésében a mindennapi lét tragédiáját, drámáját. Pilinszky János szinte mindenében, lelkében és testében is azonosulni tudott kora legtitokzatosabb rezdüléseivel, történéseivel. Drámai lény volt, mint mondják. S akire gyermekkoromból, ahogy szorongva, talán a poéta készülődhetett bennem, valahogy úgy emlékszem vissza, mintha mindig nagyon messziről, szinte a sír mélyéről, odaátrolt szólt volna hozzám, megadón. Halott klasszikusnak véltem, már akkor. A sors iróniája, hogy belátva tévedésemet, ezek után, bármennyire is szerettem volna, még az életében megismerkedni vele, 1981. június 4-én már csak a temetésére érhettem oda a Farkasréti temetőbe. Ráadásul, szégyenszemre, az utolsó útról is lekéstem, többen is elkéztünk akkor. A búcsúbeszédre valószínű, hogy ezért sem emlékszem. Csak azt tudom, hogy egy törökszegfűcsokrot szorongattam a kezemben, amikor a tömegben, a frissen ásott sírgödör szélén állva, azzal szemközt, az út másik oldalán megpillantottam Németh László fekete márványba burkolt aranybetűs sírkövét. Elmerengve az író és a költő egykori, meglehetősen ambivalensnek tudott baráti kapcsolatán, – a sokszor közben Pilinszky János (1921–1981) feliratú egyenkereszt tövére szúrtam – az dobbant emlékezetembe, hogy te jó isten, hiszen mindkettőjüket szeretett magyartanárainak köszönhetem. Sárospatakon Ruszkay Andrásnak, Szobon Rusvay Tibornak. Ők voltak azok, akik először Németh *Emberi színjátékát*, *Galleiét*, *Széchenyijét*, *Égető Eszterét*, *A két Bolyait*, majd Pilinszky *Trapéz és korlát*, *Harmadnapon*, a *Nagyvárosi ikonok* és a *Szálkák* című köteteit a kezembe adták. Arra is élesen emlékszem, hogy akkor még, zöldfülűn, az a bizonyos, „értelmetlennek” ható *Négysoros* volt az első olyan vers, ami mélyen megérintett, ma már tudom, hogy nem véletlenül.

Alvó szegek a jéghideg homokban.
Plakát magányban ázó éjjelek.
Égve hagytad a folyosón villanyt.
Ma ontják a véretem.

Reggel, a hajnali órákban, ahogy beszélgetésünkre készültem, ki tudja hányadszor, memoriterként ismét felmondtam magamnak néhány Pilinszky-verset. S újra fellapoztam a *Szög és olaj* című esszékötetet, amelynek szövegét Jelenits István gondozta, s a szerkesztés szempontjairól útmutatót is írt.

Megjelenése óta – ha jól emlékszem, az 1982-ben volt – szinte már rongyosra olvastam ezt az Édesanyámtól karácsonyi ajándékba kapott kék fedelű könyvecskét, amelynek borítóján bal tenyérrel oly szemérmesen eltakarja mosolygó arcának egyik felét a költő. Azóta is egyre több, mához szóló üzenetet találok ebben a félszáz oldalnyi könyvben, amely a költő *Új Emberben* 1958–81 között hetente megjelenő esszéit tartalmazza más írásokkal együtt. Így találtam rá aktuálisan arra a tanulságosan beszédes szövegre is, amit az adventről ír. Így hangzik: „A várakozás megszentelése ez az idő, rokona annak a gyönyörű gondolatnak, hogy meg kell tanulnunk vágyakozni azután, ami a miénk. Gyermekkorunkban éltünk így, vágyakoztunk arra, ami biztosan megjött. Télen az első hóesésre.” (Nyilván itt, az a tágan asszociálható „száműzött tenger, isten hallgatása” metafizikusan is példaértékű mondata sejlik fel azonnal.) „S várakozásunk semmivel sem volt kisebb és erőtlenebb. Ellenkezőleg. Nincs nagyobb kaland, mint hazaérkezni, mint hazatalálni, beteljesíteni és felfedezni, azt, ami a miénk. S nincs gyengébb és jobb birtoklás sem, mint szeretnünk azt, akit szeretünk, és aki szeret minket.”

Azt hiszem ezek a sorok képletesen és valóságosan is, elindítják azt a benső emocionális folyamatot, és azt a várakozást, amiben már most is benne vagyunk. Meggyújtottuk az első gyertyát. Várjuk a második adventi vasárnapot, majd a hófehér karácsonyi ünnepeket.

– *Igen, valóban gyönyörű, ahogy az egyházunk ünnepel. S azután az ember is, mióta ember, azóta a hétköznapi és ünnepek között különbséget tesz. A hétköznapi mindenkor arra kényszerít bennünket, hogy az életünk felszínén tájékozódjunk, és hogy odaszögezzük figyelmünket a közvetlenül előttünk álló feladatokra. Az ünnep pedig azt tárja fel, amit a mélységek, magasságok jelentenek, és amelyek értelmet adnak a hétköznapiaknak is. Ez az egyház életében Jézus történetéhez kapcsolódik. A karácsony a születéshez, és a rákészülődés pedig valóban az adventi időhöz. Pilinszky János nemcsak kegyes tanácsként mondta el az olvasónak a várakozásról vallott érzéseit, hanem mély, személyes tapasztalatként írt erről. Ahogyan a gyermek várakozik, és ahogyan a felnőtt is gyermekké lesz a várakozásban. Egyébként véletlenül tudom, mert én Pilinszky kézirati hagyatékával foglalkoztam, hogy még felnőtt korában is minden karácsonykor levelet írt az Édesanyjának úgy, mint gyermekkorában, hogy karácsonyra mit szeretne ajándékba kapni. Ezeket a bensőséges leveleket meg lehetett találni a kéziratos hagyatékában.*

– Megtudhatunk-e többet? Miről írt még ezekben a levelekben?

– Például arról, hogy a kötetem megjelenjék karácsonyra. Vagy hogy ezzel vagy azzal a valakivel levélváltásom és találkozásom remélhetőleg a megbékülést hozza majd. Minden karácsonytól várt valamit, valamilyen konkrét ajándékot, egyszerűen nem egy anyagiakban kifejezhető értéket, hanem az élet valamilyen elveszettnek vélt vagy elhomályosult titkának a felfénylése vagy a tisztázódása volt az ő óhaja.

– Az idei, decemberi váci Madách Műsorfüzetünkre, Dürer Királyok imádása című grafikája alá Pilinszky János a Karácsony margójára című esszéjéből egy rövid, ám bölcséleti szempontból, annál súlyosabb részt választottunk idézetképp, felolvasom. „Mária és József alakja a bölcsőben fekvő gyermekkel: a család, minden család örök bensőséges képe. Ugyanakkor azonban, szinte észrevétlen fordulattal, isteni költészettel: az örök szüzesség képe is. A család, a termékenység jegyei mögött itt az ember másik magasrendű életformájának, a természet fölötti élet előképekének, a szüziességnek is a legbensőségesebb „hármában” gyönyörködhetünk. Külön-külön és együtt: Jézus, Mária és József alakjában, a Szent Család, a karácsonyi barlang szeplőtelen látványa, egyszerre kimeríthetetlen szemléltető kincse minden családnak s vezércsillaga minden egyes – társas vagy végképp magányos – emberi életnek. Csodálatos egyetemességet rejt magában, s oly észrevétlenül egyszerű „fogalmazásban”, amire egyedül a természetfeletti képes. Mint család: áldást osztó képe az emberiségnek, ugyanakkor – a szüziesség isteni mélységű fölfedésével – az örök, egyszeri ember megszentelése, annak kodifikálása, hogy az egyes ember a történelemnek nemcsak láncszeme, hanem egyúttal felülmúlhatatlan végcélja, Isten szeretetének legfőbb tárgya is. Természetes és természetfeletti eme csodálatos egyensúlyában csakis így lehet jelen már most és már itt az a hatalmas feszültség, mely drámájával az egész univerzum sorsát kimérte, s melybe már most, már itt belefér a kereszt éjszakája, a bal és jobb Lator, Veronika kendője és Júdás árulása, az egész emberi történelem s azon túl az egész teremtett világ „türelmetlen várakozása”.

– Igen. Nagyon szép gondolata volt még, egy korábbi prózai művében írta meg, hogy a karácsonyi kép tulajdonképpen azt mutatja meg, hogy Jézus amikor megtestesült, nemcsak emberré lett, hanem ugyanakkor az egész mindenséggel találkozott. Hiszen a csillagok ragyognak a feje fölött, a barlangban a föld mélye nyílik meg. A szalmán a növényvilág a természet, a szamár az állatoknak a hódolatát hozza, a szegény pásztorok a koldusokét, a királyok, a bölcsék az értelmiségét, vagy a gazdagokét. És az angyalok is ott vannak. Tehát az egész teremtett világ együtt van ebben a képben, ahogyan ő mondaná, hasonlíthatatlan intim szituációban, ahol a gyermeki lelkek az Istent imádják.

– A karácsonyok margójára című esszé záró gondolatai is valami hasonlóról beszélnek, idézem: „Az egyszerű képet (pásztorok, királyok és ökrök foglalatában) ihletett kézzel és kiapadhatatlan odaadással nem hiába idézték fel templomok fa-

lán a századok. E kép, mely természetfeletti „elkötelezettségével” mindent fölülmúló történést ígér – így érkezik ma is közénk, az éjszakában megeredő hóesés intimitásával.”

Az evangéliumi szegénység intimitásával, teszem hozzá én, még a hízivatarban is.

A szegénység örök értéket megőrző erejével. Mert ez az a helyzet, amiben a szegénység mintha végérvényesen felértékelődne.

– *Igen. Ez biztos, hogy így van.*

– Azért is hangsúlyozom a szegénységet, mert Pilinszky János életvitelére, egész költészetére igaz az a fajta aszkézis, amely többek között, abból az emberi alapállásból eredhet, hogy ti. a költészet dicsősége az az, hogy abból még senki emberfia meg nem gazdagodhatott. Ő írja ezt a *Költészet dicsérete* című esszéjében, majd ugyanott így folytatja: „A verseket nem lehet megfizetni, vallják a költők.” (...) „a közénk született Isten bölcsőjénél minden bizonyal ott volt a költészet is. Úgy is, mint szegénység, és úgy is, mint a teremtett világ oszthatatlan jelenléte, véghetetlen szépsége, megvásárolhatatlan fényessége.” A mi világunk tehát nem attól lesz boldogabb és gazdagabb, hogy mindennek erejével gazdasági és pénzügyi szempontból robbanásszerűen fejlődik.

– *Megvan, legalábbis a kockázata a pénzben való gyarapodásnak. S biztos, hogy a pokla annak, hogyha az egész életet a pénz utáni vagy a gazdasági gyarapodás utáni vágy tölti be. Amit az evangélium is mondott, hogy könnyebb egy tevének átjutnia a tűfokán, mint a gazdagnak bejutnia a mennyek országába. S ezt valóban Pilinszky úgy élte meg, hogy ez a mennyország nemcsak a túlvilági életre vonatkozik, hanem az evilágira, a paradicsomi helyzetképre is. Amit akár önként keresett, akár sorsként vállalt, azt a jó szívvel elfogadott szegénység teszi hozzáférhetővé. Biztos, hogy ennek a költői alapállásnak a kiváltságosságát látta, és élte is. Az is érdekes azután, ahogyan ezt ő továbbviszi, hogy a költészetben belül nemcsak anyagi szegénységet látott kötelezőnek, hanem egy személy szerint is. S azt hitvallásának tartotta. És még a költői eszközök vonatkozásában is a szegénységet kereste. Gondoljunk csak arra, hogy a Nyugat első, második, tulajdonképpen a harmadik nemzedéke után jelentkezett, és azok a nagyok egyszerre éltek akkor. Babits is élt még, amikor ő megszületett, és Weöres Sándor is. Mi mindent tanult Babbitstól? Szabó Lőrincstől? Tóth Árpádtól? S milyen pazar, pénzben ki nem fejezhető, de költői eszközökben megmutatkozó gazdagsága jelentkezett akkor még a rímnek, ritmusnak. A költői képeknek mennyire játékos és ugyanakkor komor lehetőségeivel és komoly gazdagságával éltek a nyugatosok. Ezzel szemben Pilinszky Jánost költészetében valóban egy bizonyos aszkétikus szűkszavúság, szegénység jellemez. Ő maga mindig is egyféle nyelvi szegénységről beszélt. Nem biztos, hogy ez az igazi szegénység, ezért árnyalatokban fogalmazott, nagyon finom eszközökhöz fordult. Tehát úgy volt sze-*

gény, mint ahogyan bizonyos szempontok alapján Kassák Lajos. Mikor megszólalt, sajátos lemondásként hatott minden szava, mintha ismerte volna az eszközöket, s mégse akart volna élni velük. Úgy tett, mint az a muzsikus, akinek, zenekara van ugyan, de csak egyetlen egy hangszeren kívánja megszólaltatni zeneművét. Valami ilyesféle jellemezte Pilinszkyt.

– Tudunk arról, vagy legalábbis olvasni róla, hogy Bébitől, a szeretett néma nagynénitől tanulta meg János az anyai beszédet, az anyanyelvét. Nyilvánvaló, hogy életének ez az egyik olyan paradoxona, amit úgy kell értenünk, hogy ez részéről egy nagyon is elvonatkoztatott megállapítás. Vagyis az ő versbeszéde misztikus intuíciójával, visszafogottságában, „egyszerűségében”, lecsupaszított tisztaságában inkább a némák jelbeszédéhez, az imádságaink metanyelvéhez áll közelebb, mint a mindennapi beszélt nyelvhez, az anya- vagy apanyelvhez. Azt hiszem, hogy ebben az esetben is a tények szintjén megállapítható, s a realitások elíziumi mezején át a valóság régióiba eljuttatható felismerések vezérlő elvéről van itt szó, amely sok esetben felbukkan a költő gondolkodásának homlokterében, mert életre szólóan nem tudta elfogadni például azt, hogy sokak a valóságot hajlamosak összetéveszteni a tényekkel, holott a kettő nem egy s ugyanaz. Gyakran idézte Rilke szállóigévé lett mondatát: „Rettenetes, hogy a tényektől sose ismerjük meg a valóságot!”, ugyanakkor őáltala is tisztában volt azzal, hogy a „végső szó joga (a valóság nyelvén) nem a miénk”. Erről így vall például *A valóságról* című esszéjében: „Az imádság ott kezdődik, ahol a tények véget érnek. Ahogy a művész munkája is. Amikor Van Gogh megfest egy virágzó fát vagy bármi mást, vásznán és alkotó ihletében azt a paradicsomi állapotot kívánja visszahódítani, amikor a tények még makulátlan realitások voltak. Az „ő fái” attól szépek és valóságosak, mivel a paradicsom földjébe gyökereznek, az ágaikban a teremtés ereje nyilvánul meg. Az ember valóságszomját a kihűlt tények sose elégítik ki. A tények a valóságnak a küszöbe, megmerevült fölszíne csupán. A valóság, ami felé mi vágyakozunk, épp a fölszín mögé van befalazva.” Mit gondolhatunk ma minderről? Gondolhatjuk-e másképp akkor, amikor úgy látni, hogy az ezredfordulóra szinte mindent lerántottunk a tények küszöbére, s ott a legszebb reményeink és értékeink is diribdarabokra törtek már?

– *Biztos, hogy itt a magyar helyzet különösen nehéz, mert hiszen évtizedek teltek el úgy, hogy „rossz” szegénységben élünk. Egy kispolgári életvitelben inkább, mint abban az igazi szegénységben, amiről eddig beszéltünk. Ennek a kispolgári életnek a hirtelen veszélyeztetettségét, kitágulását hozta meg részben az elmúlt néhány év. Amikor a szerzésnek a mohósága vagy a megszerzett javak védelmének a határtalan ingerei hatalmasodtak el sok-sok emberen. S ez talán nem is vehető minden esetben rossz néven, mert a világ változása, egy ország helyzetének a hirtelen tört átalakulása hozta ezt az állapotot. Ugyanakkor sajnálatos, hogy így még inkább*

az jellemzi az életünket, hogy csakugyan a tényeknek a halmaza, a garmadája kápráztatja el és foglalkoztatja a polgárokat, s készíti őket olyan riadt cselekvésre vagy épp kapkodó mozgásra, amelyet napjainkban tapasztalunk. És ezért tűnnek el azok a nélkülözhetetlen, mélyebb emberi vonzalmak, kinek-kinek az életéből, melyek összetarthatnák közösségeinket, családjainkat. Van Pilinszkynek egy másik gyakran idézett képe is minderről, szívesen beszél az atyai házról, ahol az életünknek a fészke van, és ahová haza kell találnunk egyszer mindannyiunknak.

Ugye ez a hazatalálás a lényeg most. Én reménykedem abban, hogy Magyarországon is, az egész nemzet tehát, az első meglepetések és megrázkódtatások után észre fogja venni, hogy itt mégis miről van szó. Már most érzékelhető, hogy veszélyes a helyzet, mert hiszen ezt az első mámort a fogyasztói társadalom a reklámjaival igyekszik fenntartani, de mindenáron, akkor is, amikor az már magától lecsengene. Mondjuk úgy, ahogyan nyugaton is tanúi vagyunk annak, hogy a szexualitásnak vagy az erőszakosságnak a mítoszait tudatosan igyekeznek ébren tartani vagy épp fokozni, csak azért, mert az üzlet. És az önmagát gerjeszti, hogy a saját útján még tovább jusson, egészen a képtelenségig. Én azért hiszem azt, hogy ebből az állapotból előbb-utóbb magára eszmél a mi társadalmunk, és észre fogja venni, hogy ez üresjárat, így nem mehet tovább. Ennek jeleit ma már megtapasztalhatjuk az emberek érdeklődésében, a fiatalok között. Tanúi lehetünk a pozitív folyamatoknak is, a baj azonban valóban az, hogy gyanakvással is telve van a világ, amennyiben megengedi, hogy a tények szintjén áltassák, s az orránál fogva vezessék. Amikor a mélyebb igény felébred benne, akkor ideig-óráig gyanakvóbb lesz. S akkor nem nagyon meri rábízni magát a vezetőire. Pedig érzésem szerint ilyen vezető lesz Pilinszky János is. Lelki vezető, természetesen.

– Mindazonáltal összefüggéseiben úgy érzékelné, hogy félelmetes, de még ennél is mélyebbek a mindennapi bajok gyökerei. Ha jól emlékszem, akkor Maklári József, a Vox Humana karnagyának a váci piaristáknál tartott gyászmiséjén papként példabeszédében a társadalmi alapokat kérdőjelezte meg, kedves tanár úr. Többek között arról tett említést, hogy korunk elhúzódó válságának okai a kultúra és a civilizáció értékei összekeveredésének ok és okozati összefüggéseire vezethetők vissza mindenek előtt. Ez lehetne most beszélgetésünk további vezérfonala, vagyis az a kérdés, hogy a civilizáció és a kultúra milyen viszonyban állnak ma egymással. Mindennapjaink társadalmában meglehetősen elindult fölfelé egy ún. természetes építkezési, letisztulási vagy inkább gyógyulási folyamat, amelynek talán a vége felé járunk, vagyis hát, reményeink szerint ez már a „mélypont ünnepélye”, hogy Pilinszkyt idézzük.

– Én remélem, hogy annyiban természetes ez a letisztulás, amennyiben a civilizáció életfelszíni bőségének a rohamát képesek leszünk kezelni. Ez általában lökésekben köszönt ránk, nem egy követhető ritmusban fejlődik. És éppen ezért nehéz vele lépést tartani. Úgy jön, mint egy nyári virágzás. Egyszerre csak virágba

borulnak a fák, egyik napról a másikra, megváltozik körülöttünk a világ. A nyári virágzás persze mindenestől jó, de ez nem mindenestől pozitív folyamat, hanem egy olyan szédületet hozó állapot, amelyben az ember nem feltétlenül igazodik el időben. Nincs abban a helyzetben, hogy magára mértéket tudjon parancsolni. Egész egyszerűen megrészegeedik benne. S azután sajnos csak megkésve bír magára eszmélni. S legtöbbször nem egyszerűen a visszafelé vezető utat kell, hogy keresse ilyenkor a benne lévő, hanem azon túl kell, hogy lásson, és még azon is túl, ami most épp körülötte van. Messzebb tekinteni, mélyebben elgondolkodni, ez most a fontos. Én azt hiszem, hogy ennek a mélyebb gondolkodásnak a küszöbére jutott ma ez a társadalom, ez a mi generációnk, vagy talán az utánunk következők is.

Gondoljunk csak arra, hogy ezek a hírközlő eszközök, hogy mi mindent, mekkora információözönt zúdítanak ránk. Amiben itt élünk, az is egy óriási meglepetésként szakadt ránk. És még én egy televíziótlan korban voltam gyerek.

– Milyen jó! A rádiós generációk képzelőereje, képzelete, mesélő kedve összehasonlíthatatlanul más is, talán jobb is, mint a televíziózás korszakában felnőtt korosztályoké.

– *Én sem bánom, de egy emberöltő alatt lehet látni, nemcsak a televíziók sokasodtak, és nemcsak a csatorna lett több szám szerint, hanem mindenféle más hírközlő lehetőségek, eszközök is életre keltek. És ezek között az adók között el lehet veszni, még pedig jókedvűen lehet elveszni, úgy, hogy észre sem veszi az illető, hogy vesztett, csak éppen áldozata lett egy forgatagnak, amelyik könyörtelenül magával sodorja, mint Ophéliát a virágvízözön, amelybe végül is belefulladt. De tulajdonképpen azt hiszem, hogy lassanként eljutunk oda, amit már mondogatnak is, hogy ezeket az eszközöket használnunk kell tudni, meg kell tanulnunk kikapcsolni a televíziót, hogy egymással is egyre gyakrabban szót érthessünk.*

– S meg kell tanulni személyre szabottan az információk között szelektálni, mert az a nagy kérdés, hogy a jövőben erre mennyire leszünk képesek. Tehát hogy mindabból az információhalmazból, ami nap mint nap éri az idegrendszerünket, abból ki-ki mit tart meg magának.

De visszatérve Pilinszky Jánoshoz. Higgjuk, azt mondta beszélgetésünk legelején, kedves tanár úr, hogy ő talán jó lelki vezetőnk lesz a harmadik évezredben. Vagy már az is, csak még a közvéleményben nem tudatosult. Ha pedig ez az örömteli hír valóság, akkor fontos tudnia mindenkinek, hogy Pilinszky János, mint érző-idegdúc, miként gondolkozott önmaga költői létéről, hívő emberségéről. Megvallotta többször is: „költő vagyok és katolikus”. Nem azt mondta tehát, hogy katolikus költő vagyok. A sorrend ebben az esetben bizony korántsem másodlagos, az egyetemesség elsődlegességére gondolva meg egyáltalán nem az.

– *Volt Pilinszkynek egy másik felelete is erre a kérdésre. Mikor megkérdezték tőle, hogy katolikus költőnek vallja-e magát, volt, amikor azt válaszolta, hogy nagyon*

szeretnék az lenni. *S azt hiszem, hogy bizonyos értelemben ez pontosabb. Persze mindegyiket félre lehet érteni. Nem, nem vált benne ketté a hívő lélek és a költő. Tehát ha valaki úgy értelmezi, hogy katolikus és költő, akkor azt úgy érti, hogy a dolog kettévált. Létének egyik tartománya az, hogy vasárnap templomba jár, hétfőn, kedden meg verset ír. Nem, ez nem ezt jelenti, hanem azt, hogy a katolikussága nem program, amelynek a költészetét alárendeli, hogy, mondjuk, megverselje, vagy az emberek között propagálja valamilyen nemes értelmű költői módszerrel. Hanem a katolikussága, amely vívódó és küzdelmes hit, hűség volt gyerekkora hitéhez és Istenhez, az kérem szépen, az, nagyon mélyen átítatta az egész személyiségét, meghatározta az egész költészetét. De ez nem az ő dolga, hogy lemérje. És nem is program, hanem adottság. Ugyanúgy adottság Pilinszky számára a katolikussága, mint ahogyan az a tény, hogy magyar nyelven írt, és az anyanyelvét vállalta természetesen. Éppúgy vállalta mindazt, ami a katolikus mivoltából következett. És éppen ezért ez alázatos és nem programszerű harsány nem-tudom-miféle-dolog, amit most el akar adni, vagy másra akar rákényszeríteni, vagy rátukmálni, hanem óriási evidencia, amely ilyesféleképpen van jelen a költészetében. S én ezt nagyon-nagyon lényegesnek látom, minden ízében áthatja, ott is, ahol a kétségeiről szól és beszél.*

– Ez a gondolatsor azért is fontos, amit most megosztott velem, velünk, mint piarista szerzetes, mert nyilván nem véletlen, hogy az a hívő, mélyen vallásos ember, aki Pilinszky János volt, épp Jelenits Istvánt választotta lelki vezetőjéül, hiszen gyóntató papja volt.

– *Akkor meg is riadok mindjárt, mert...!*

– ... mert, így még mélyebb, bensőségesebb titkok tudója lehet, még árnyaltabbaké, mint mondjuk irodalomtörténészként vagy egyszerűen csak olvasóként.

– *A gyóntatót a titoktartás kötelezi, nemcsak akkor, amikor a gyónó él, hanem mindörökre. Úgyhogy azért én most nem a gyóntató szerepéből szeretnék beszélni, hanem mint versei értelmezője. Meggyőződése, ha a katolikus gondolkodás ismeretével és nagyon nyitott lélekkel közeledünk Pilinszky János verseihez, akkor pusztán a műveiből is ugyanazt olvashatjuk ki, mint a gyónásaiból. Tehát nem kell egy máshonnan való tudás.*

– A versírás már önmagában is gyónásnak számít. De ahogy egy-egy vers értelmezése tekintetében is lehetnek homlokegyenest eltérő értelmezések, úgy ez a létező különbözőség másféle szellemi, érzelmi megnyilvánulásainkra is igaz lehet. Nem okvetetlenkedni akarok, de azért jó volna megtudni, hogy mi a véleménye az irodalomtörténésznek Kuklay Antal *A kráter peremén* című könyvéről, amelyben a szeretetéről, pedagógiájáról messze földön ismert körömi plébános szinte a tények szintjén, rendhagyó módon elemzi Pilinszky János költészetét.

– *Azt én egy kicsit fenntartással szemlélem, mert azt gondolom, hogy túlságosan is rejtjelezett üzeneteket keres a Pilinszky-versekben. Akár azért, mert a rendszer*

nem engedte, vagy minthogyha bármi más okból, nem tudni, hogy miből, de a költő nem akarta volna direkt módon kimondani azt sem, ami kimondható. Így akkor mondandóját egész egyszerűen belekódolta a műveibe. És ugyanakkor túlságosan allegorikusan fog fel bizonyos Pilinszky-verseket, amelyeket nem tartok szerencsésnek. Nem a versek tényleges világából adódik ez a fajta értelmezés. Tehát ő rögtön, ha mondjuk a hármas számról van szó, akkor a Szentháromságra gondol. Vagy rögtön a nyitott sírra, ha a fények és árnyak megjelennek Krisztus sírjánál. Ezek azt hiszem, hogy nem igazi kódok, ezeket nem tartom valódi kulcsoknak.

– Valóban ellentmondásosnak hat ez a fajta megközelítés, főként, ha arra gondolok, hogy ahelyett, hogy a lehető legtágabb asszociációs térben elemeznénk egy-egy verset, jó descartes-i logikával, „racionálisan” lerántjuk azt a tények szintjére, bezárva ezzel a tágabb értelmezés lehetőségét.

Ha már a *Négysoros* az elején felemlítettük, akkor érdemes számba vennünk, hogy ennek az opusnak hányféle értelmezésbeli megoldása van. Az egyik jól ismert értelmezése az egyszerűen az, hogy „mind a négy sor értelmetlen”, mert a megnevezett tárgyakkal, abban az összefüggésben, amelyről a költemény beszél, sehol és semmiben nincs értelmezhető funkciójuk. Mit is keresnek a szegek a homokban? S mi az értelmük, szerepük a plakátoknak egy eső áztatta magányos éjszakában? Miért ég egy olyan házban a villany, ahol nincsen senki? Hovatovább, maga a vérontás értelmetlen, erre fut ki maga a vers. Ez persze rendben is volna, az első asszociálható hámréteg tekintetében. Ám amikor megtudjuk, hogy a költőt abban az időben, amikor a vers születik, épp elhagyta a felesége. Elmondása szerint hosszabb távolléte után, mit sem sejtve hazatért, az üres, bútorozatlan lakás, a folyosón égve hagyott villany látványa az elhagyatottságnak, a kiteszítottságnak, a magánynak, az árvaságnak egy olyan szintű drámai érzését keltették benne, amelynek szorításában megszületett ez a páratlan, elképzeltetően az egész 20 századot átfogóan jellemző *Négysoros*, minden idők négysorosa.

Ebben a vershelyzetben, nyilván valami olyasmi van egyidejűleg jelen, valamiknek, látszólag össze nem illő tárgyakkal az egymáshoz rendeléséről van itt szó úgy, ahogy az addig nem létezett, s ahogy az soha többé meg nem ismétlődhet. S ez nem más, mint az a világhiány, ami formát talál, épp ott és akkor egy négysoros versben, ami egy kort, egy egész századot jellemez és minősít.

– *Igen, nagyon érdekes nála, hogy sok verse konkrét emlékekre épül, szinte azt mondhatnám, hogy majdnem mindegyik, amiről tudunk. De nem biztos, hogy ezeknek az élettani feltárása igazán hozzájárul a vers megfejtéséhez. És az sem biztos, hogy ezeket a verseket így kell megfejteni.*

Azt például, hogy a Vénkisasszony kicsoda? Vagy hogy a fiatal Pilinszky börtöntöltelék között töltötte a gyerekkorát? Ezt, nem biztos, hogy szükséges tudnunk ahhoz, hogy mondjuk a Vénkisasszonyról szóló verset azzal a lélekkel olvassuk, amivel

a költő titkait képesek leszünk szóra bírni. Nem azok a titkok, hogy honnan vette a habarcsot, a saját emlékeinek milyen rétegeiből. Vagy hogy egy-egy lírai művénél mire alapozta a konkrét képi kiindulást. Nem ezek az életrajzi vonatkozások, nem ezeknek a felfejtése viszi közelebb az olvasót, a versmondót a műhöz. Biztos azonban, hogy az ellenőrzésnek ez a módszere nem rossz, meg nem is baj, hogyha ezt valaki tudja. De ha nem tudja, akkor átengedi magát a versnek, és nem mint megfeytésre váró rejtvényt, hanem mint egy titokra utaló jelet értelmezi. Ha valaki Kuklay Antal olvasatát követi, úgy nem gondolom, hogy közelebb jut Pilinszky költői valóságához.

– A Szög és olaj utószavában, a szerkesztés szempontjairól, melyet Jelenits István szerkesztőként határozhatott meg, a következőket olvasom: Ne feledkezzük meg arról, amikor Pilinszky János prózai írásait a kezünkbe vesszük, hogy egy lírikus műveit olvassuk. „Erre elsősorban nem a nyelv költői szépsége, pontossága emlékeztet, hanem ami annál még fontosabb, az írások lírai hitele. Nem mintha a „lírikus” folyton önmagát boncolgatná, vagy mindenáron egyénieskedni akarna. Pilinszky úgy személyes, mint Bach, akit oly csodálattal és együttérzéssel emleget írásaiban.”

Ez alapján az az érzése az olvasónak, mintha mind a mai napig kritikai, irodalomtörténeti viták folynának arról, hogy vajon hol a helye Pilinszky esszéinek, vallomásos prózájának, publicisztikai írásainak az életmű egészében.

– *Én nagyon is meg vagyok győződve arról, hogy ezek az írások egyenlő értékűek a verseivel. Ám a költő barátai között voltak olyanok, akik az egész kereszténységgel nem nagyon tudtak mit kezdeni. Ők ezért úgy látták, hogy ez egy amolyan házi feladat. Pilinszky az Új Embertől kap pénzt, ott kapott állást, státuszt, így természetesen eleget kell tennie annak, hogy időről időre cikkeket, írásokat szállít a munkáltatójának. S mivel derék ember, ezt sem akarja akármilyen szinten megoldani, igyekszik jól csinálni. De hát sokkal igazabb és sokkal személyesebb lírai hitelű írások ezek, mintsem hogy bárki mellékes műveknek tekinthetné az Új Emberben megjelenteket. S éppen a verseknek és a prózai írásoknak a nyelvi kapcsolata, tematikai összefonódása mutatja, hogy egy-egy versnek például így lehet megtalálni az előzményét. Máskor egy lírai műnek lesz a folytatása egy-egy prózai darab.*

Nem egyszerűen utánérzés a Pilinszky-próza, hanem gyönyörű kifejtése vagy második tétele annak a költeménynek, amely az alapot képezi. Ezeket az összefüggéseket én nagyon fontosnak tartom, és azt hiszem, hogy a Pilinszky-filológiának ezeket érdemes lesz feltárnia és bejárnia egyszer, mert ezek, valóban közelebb segítenek a mű igazi akusztikájának meghallásához, felfogásához.

– A mai találkozásunkra készülve megbeszéltük, hogy az adventi időre való tekintettel, versekkel fogjuk zárni beszélgetésünket. Arról persze nem volt szó, hogy milyen versekkel.

– *Igen. A kései Pilinszkytól egy nagyon egyszerű kis verset olvasnék fel. Ez megint olyan terület, ahol azok a barátok, akik az első korszakot fedezték fel maguknak,*

azok sokszor úgy érzik, hogy a kései versek csak morzsák a korábbi Pilinszky asztaláról. Én egyre inkább úgy érzem, hogy ez a második Pilinszky még szabadabban adja azt, ami költészetének igazi lényege. Van egy ilyen verse, ezt gondoltam most befejezésül elmondani.

Az ember itt

Az ember itt kevés a szeretetre.
Elég, ha hálás legbelül.
ezért-azért; egy szóval mindenért.

Valójában két szót, mit ismerek,
bűn és imádság két szavát.
Az egyik hozzám tartozik.
A másik elhelyezhetetlen.

– Pilinszky János halála óta minden olyan költői estre, baráti találkozóra, ahol az ő, végtelen szabadságot teremtő véd-szelleme jelenvalóvá lehet, meghívót küldök Budapestre, a Hajós utca 1-be. A leveleim közül retúr, *a címzett ismeretlen* felirattal eddig még egyetlenegy sem érkezett vissza. Ez úgy hiszem, jó jel, s, azóta is olykor, ha már „minden-minden elhagyott”, s az ő verseit olvashatom, akkor még mindig van merszem reménykedni az örökkéval(1)óságban.

(helyzetjelentés)

Címzett: Bp., Hajós utca 1.

Kedves Mester !

Harmadnap múltán
engedelmére jelentem

hogyan lenn és fenn

hogyan fent és lent

hogyan Ők ott ketten

N é m e t h és P i l i n s z k y

Budapesten

az Útnak két oldalán

egymással szemben

egymásra szegeztetten

egymást átvérző

játékos örületben

...

Ők ott ketten –
per omnia
saecula
saeculorum
– in aeternum
Ámen!

(Farkasrét, 1981. június 4.)

Németh Péter Mikola

A váci Madách Televízió Új Uránia című művészeti, bölcséleti műsorában, 1998 adventjén elhangzott beszélgetés szerkesztett változata.